

The Effectiveness of Teaching Philosophy for Children on the Citizenship Education of Students as a Function of Educational Leadership

Saeide Molla
Noori

Department of Psychology and Educational Sciences, University of Yazd, Yazd, Iran. E-mail: Saeidehnoorishamsi@gmail.com

Mohsen
Shakeri*

Corresponding Author, Department of Psychology and Educational Sciences, University of Yazd, Yazd, Iran. E-mail: shakerimohsen@yazd.ac.ir

Kazem Barzegar
Bafrooi

Department of Psychology and Educational Sciences, University of Yazd, Yazd, Iran. E-mail: k.barzegar@yazd.ac.ir

Mahdieh
Estabraghi

Department of Psychology and Educational Sciences, University of Shahid Chamran, Ahvaz, Iran. E-mail: Estabraghi87@yahoo.com

ABSTRACT

One of the primary goals of the education system and educational leaders is to cultivate responsible and competent citizens. The present study aimed to examine the effectiveness of teaching philosophy for children on the citizenship education of fourth-grade female students in the city of Ashkezar. The research employed a quasi-experimental method with a pre-test-post-test design and a control group. The statistical population included all fourth-grade female students in Ashkezar, from which 30 students were selected through convenience sampling and randomly assigned to experimental ($n = 15$) and control ($n = 15$) groups. Data were collected using the citizenship behavior questionnaire developed by Marcusi and Ixin. Philosophy instruction was delivered to the experimental group in twelve 60-minute sessions. The collected data were analyzed using ANCOVA and MANCOVA in SPSS. The results of the covariance analysis indicated that teaching philosophy for children significantly improved the citizenship behavior of fourth-grade female students. Furthermore, the MANCOVA results showed significant differences between the experimental and control groups across all components, with the experimental group demonstrating substantially higher post-test means. Considering the observed differences in citizenship behavior and the importance of fostering such behavior among students, educational leaders are encouraged to place greater emphasis on implementing philosophy-for-children programs.

Keywords: Teaching philosophy for children, Citizen, Citizenship education, Educational leadership

Cite this Article: Molla Noori, S., Shakeri, M., Barzegar Bafrooi, K., & Estabraghi, M. (2025). the Effectiveness of Teaching Philosophy for Children on the Citizenship Education of Students as a Function of Educational Leadership. *Educational Leadership Research*, 9(36), 151-172. <https://doi.org/10.22054/jrlat.2025.78936.1822>

© 2016 by Allameh Tabataba'i University Press
Publisher: Allameh Tabataba'i University Press

Extended Abstract

Introduction

One of the important tasks of any educational system is to educate effective, informed, and responsible citizens. Schools, as a model and practice model, should develop the emotional and behavioral dimensions of citizenship in addition to the educational and curricular dimensions. Philosophy for children has specific cognitive goals; it forces the mind to act through challenges of principled thinking and structured interaction. In addition, the program also has a social goal. In the philosophy for children curriculum, students are able to respond appropriately to new situations and shape their behaviors with future goals in mind. In this regard, researchers believe that teaching philosophy to children leads to the development of reasoning skills, trust, and respect in the student community. Therefore, the present study was conducted with the aim of investigating the effectiveness of teaching philosophy to children on educating students' citizenship as a function of educational leadership.

Research Questions

The research tool for data collection was Marcusi and Ixin's (2004) citizenship behavior questionnaire and a philosophy education package for children that includes teaching intellectual stories.

Literature Review

Many studies have been conducted on the effectiveness of teaching philosophy to children, the results of which have shown that teaching philosophy to children has an effect on increasing creativity and motivation for progress (Nosrati-Hashi et al., 2014), improving the cognitive functions of preschool children (Hassan Beigi, 2000), improving environmental behaviors (Sarmadi et al., 2000), social responsibility (Norouzi, 2001), improving social-emotional skills (Arda Tuncdemir et al., 2022), mental health (Malboeuf-Hurtubise et al., 2021), and Norouzi and Derakhshandeh (2007) found in their research that teaching philosophy to children is effective in maintaining order in the classroom, respecting elders (social etiquette), and having good relationships with other children (politeness). Trickey, & Topping (2006) also showed that teaching philosophy to children is effective in improving communication skills and participation in social behaviors.

Methodology

The present study is applied research in terms of purpose. The research method was quasi-experimental with a pre-test-post-test design with a control group. The statistical population of the research included all fourth-grade female students of Ashkezar city, among these, 30 students were selected using available sampling method and were randomly divided into two experimental (15 people) and control (15 people) groups. Philosophy training was conducted in 12 sessions of 60 minutes for the experimental group. The control group remained on the waiting list and continued with their normal schedule. The collected data were analyzed by analysis of covariance and MANCOVA using SPSS software.

Results

The results of the Shapiro-Wilk test showed that the pre-test and post-test scores in the total score of citizenship behavior and all its components were normally distributed. The results of the Levine test also showed that the assumption of equality of variances was met for the total score of citizenship behavior and its components. Examining the assumption of homogeneity of regression slopes for the pre-test total score and the components of citizenship behavior and philosophy education showed that in all cases the regression slopes of the two groups did not differ significantly from each other and the assumption of homogeneity of regression slopes was met. The results of covariance analysis showed that teaching philosophy for children has improved the citizenship behavior of fourth grade female students. The results of the MANCOVA test also showed that there is a significant difference between the two experimental and control groups in terms of all the components, so that the post-test average of these components in the experimental group was significantly higher than the control group.

Conclusion

Overall, the results showed that teaching philosophy to children has a positive and significant effect on students' citizenship behaviors and improves these behaviors. In fact, teaching philosophy to children is an intellectual activity that anyone can do. This program seeks to create opportunities in which students solve their problems through intellectual work. Considering the difference in the average score of citizenship behavior in two groups and the need to strengthen

citizenship behavior in students, it is suggested to educational leaders to pay more attention to the issue of teaching philosophy for children.

Acknowledgments

This article is based on a master's thesis in the field of curriculum planning at Yazd University. The authors would like to express their gratitude to all the participants of this research.

اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر تربیت شهروندی دانش‌آموزان به‌مثابه یک کارکرد رهبری آموزشی

سعیده ملانوری

Saeidehnoorishamsi@gmail.com

محسن شاکری *

shakerimohsen@yazd.ac.ir

کاظم برزگر بفروئی

k.barzegar@yazd.ac.ir

مهدیه استبرقی

Estabraghi87@yahoo.com

گروه آموزشی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه:

نویسنده مسئول، گروه آموزشی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، یزد،

گروه آموزشی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه:

گروه آموزشی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران.

چکیده

یکی از هدف‌های اصلی نظام تعلیم و تربیت و رهبران آموزشی، توجه به تربیت شهروند مطلوب برای جامعه است. هدف از پژوهش حاضر بررسی اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر تربیت شهروندی دانش‌آموزان دختر پایه‌ی چهارم ابتدایی شهر اشکذر بود. روش پژوهش از نوع شبه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی دانش‌آموزان دختر پایه چهارم شهر اشکذر بود که از این میان ۳۰ دانش‌آموز با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند و به‌طور تصادفی در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) قرار گرفتند. ابزار پژوهش برای گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌ی رفتار شهروندی مارکوزی و ایکسین بود. آموزش فلسفه طی ۱۲ جلسه‌ی ۶۰ دقیقه‌ای برای گروه آزمایش اجرا گردید. داده‌های گردآوری شده با روش تحلیل کوواریانس و مانکوا با استفاده از نرم‌افزار spss تجزیه و تحلیل شدند. نتایج تحلیل کوواریانس نشان داد آموزش فلسفه به کودکان باعث بهبود رفتار شهروندی دانش‌آموزان دختر پایه چهارم شده است. نتایج آزمون مانکوا نیز نشان داد بین دو گروه آزمایش و کنترل از نظر تمامی مؤلفه‌ها تفاوت معناداری وجود دارد به‌طوری‌که میانگین پس‌آزمون این مؤلفه‌ها در گروه آزمایش به‌طور معناداری بالاتر از گروه کنترل بوده است. با توجه به اختلاف میانگین نمره رفتار شهروندی در دو گروه و ضرورت تقویت رفتار شهروندی در دانش‌آموزان، به رهبران آموزشی پیشنهاد می‌شود که به موضوع آموزش فلسفه به کودکان بیشتر توجه کنند.

کلیدواژه‌ها: آموزش فلسفه به کودکان، شهروند، تربیت شهروندی، رهبری آموزشی

استناد به این مقاله: ملانوری، سعیده، شاکری، محسن، برزگر بفروئی، کاظم، و استبرقی، مهدیه. (۱۴۰۴). اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر تربیت شهروندی دانش‌آموزان به‌مثابه یک کارکرد رهبری آموزشی. پژوهش‌های رهبری آموزشی، ۹(۳۶)، ۱۵۱-۱۷۲.

<https://doi.org/10.22054/jrlat.2025.78936.1822>

مقدمه

تربیت شهروندی یکی از ضرورت‌های مهم هر نظام آموزشی است، به‌طوری‌که می‌توان گفت هدف اصلی نظام تعلیم و تربیت، تربیت شهروند مطلوب برای هر جامعه است (علی‌پور و همکاران، ۱۳۹۹). تربیت شهروندان در هر کشوری برگرفته از مجموعه عوامل فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است که هر کدام از آن‌ها در شکل‌دهی آموزش‌های شهروندی نقش مهمی ایفا می‌کنند. آن‌چنان‌که سدلر می‌گوید، نمی‌توان تربیت شهروندان یک جامعه را به‌صورت انفرادی و به‌دوراز حوزه‌ی اثرگذاری فرهنگی و اجتماعی دانست و مجموعه‌ی منسجمی از باورها و آرای تربیتی مطرح در آن جامعه را به تجربه و آزمایش گذاشت (آقازاده، ۱۳۸۷). یکی از وظایف مهم هر نظام آموزشی تربیت شهروندانی تأثیرگذار، آگاه و مسئولیت‌پذیر است که به سمت اهداف و مقاصد جامعه خود قدم برداشته و برای ارتقا آن بکوشند. هدف از تشکیل نظام آموزشی در تمامی دنیا از آموزش ابتدایی تا آموزش عالی، پاسخ به نیازها و در نظر گرفتن اهداف والا و نهایی جامعه است.

مدارس به‌عنوان الگو و مدلی تمرینی، برای یک جامعه دموکراتیک و نیز اصلی‌ترین نهاد در مبادله‌ی ارزش‌های مدنی، باید علاوه بر ابعاد آموزشی و درسی که صرفاً افزایش آگاهی‌های شناختی را در خود جای داده است، ابعاد عاطفی و رفتاری عمل شهروندی را نیز رشد دهند (Sicard et al., 2023). بسیاری عقیده دارند اگر دانش‌آموزان در مورد حقوق و مسئولیت‌های زندگی شهروندی خود آگاهی و اطلاعات کافی نداشته و نتوانند این چشم‌اندازها را به‌طور انتقادی بررسی کنند، برنامه درسی و یا یک درس ویژه اثر زیادی بر روی آن‌ها نخواهد گذاشت (بهرامی و همکاران، ۱۳۹۶). تحقیقات نشان داده است که برنامه‌های آموزش امروزی نتوانسته‌اند اندیشیدن، پرسیدن و درست انتقاد کردن را در دانش‌آموزان پرورش دهند. اگر کودکان در زمان اشتغال به تحصیل، اندیشیدن و با هم اندیشیدن و به‌صورت گروهی کار کردن را آموزش نیندند، چطور می‌توانند به آموختن ادامه دهند و در جامعه قدم بگذارند (شریعتمداری، ۱۳۸۹). تربیت شهروندان خوب یکی از مهم‌ترین اهداف اکثر نظام‌های آموزشی دنیا است. جامعه ملی و جهانی فعلی نیازمند حضور انسان‌های آگاه، مسئول، تعاملی، حساس به مسائل جامعه و علاقه‌مند به تعامل و گفت‌وگو است؛ بنابراین باید تعلیم و تربیت رسمی جامعه نیز مطابق با چنین نیازمندی‌هایی، اهداف،

روش‌ها و محتوای خود را مورد پژوهش و بازنگری قرار دهد؛ که این شیوه از تعلیم و تربیت در واقع همان تربیت شهروندی است (Sadiq et al., 2024).

باید توجه داشت که رهبران آموزشی نقش حیاتی در تربیت شهروندان خوب دارند. رهبری آموزشی به توانایی و فرآیندی اشاره دارد که افراد را به سمت هنر تعلیم و تربیت و اجرای مؤثر آموزش و یادگیری هدایت و تشویق می‌کند، به‌طوری‌که در دستیابی به اهداف آموزشی، فعالیت‌ها به‌طور مؤثرتری انجام می‌شود (خباره، ۱۴۰۴). امروزه، زمینه‌های آموزشی مدرن، شیوه‌های رهبری را می‌طلبد که انعطاف‌پذیر، سازگار، و پاسخگو به چالش‌ها و فرصت‌های پیچیده ارائه شده باشد (احمدی و همکاران، ۱۴۰۴)؛ بنابراین، رهبری آموزشی جهت حل مسائل آموزشی ابتدا به تعیین هدف‌ها می‌پردازد و سپس راه‌های رسیدن به آن‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد و در نهایت بر اساس وضع موجود به اجرای برنامه‌ها می‌پردازد (شریفی درآمدی و اسدزاده، ۱۴۰۴). به‌طور کلی، رهبران آموزشی با ایجاد یک محیط آموزشی مثبت و ترویج ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی، می‌توانند به تربیت شهروندان خوب کمک کنند که نه تنها بر رشد فردی آنان تأثیر می‌گذارد، بلکه به بهبود جامعه نیز کمک می‌کند. امروزه محققان پس از بررسی‌های زیاد به این نتیجه رسیده‌اند که بهتر است قبل از اینکه کودکان به سنین بزرگسالی برسند با بهره‌گیری از روش‌های مناسب، آموزش‌هایی به آنان داده شود تا بتوانند ارزش‌ها را از ضد ارزش‌ها تشخیص دهند و بر اساس گفت‌وگو و مباحثه و تفکر انتقادی به خودباوری برسند و قدرت تحمل عقاید مخالف را در خود تقویت کنند. به نظر می‌رسد یکی از راه‌های رسیدن به این هدف (تربیت شهروندان) آموزش فلسفه به کودکان باشد.

فلسفه برای کودکان هدف‌های شناختی مشخصی دارد؛ ذهن را مجبور به عمل می‌کند این کار را از طریق چالش‌های تفکر اصولی و تعامل ساختاری انجام می‌دهد. به‌علاوه، این برنامه هدف اجتماعی نیز دارد. در برنامه درسی فلسفه برای کودکان، دانش‌آموزان قادر می‌شوند که در موقعیت‌های جدید واکنش مناسب نشان دهند و رفتارهای خود را با توجه به اهداف آینده شکل دهند. Green and Condy (2023) معتقدند که آموزش فلسفه به کودکان منجر به رشد مهارت‌های استدلال، اعتماد و احترام در جامعه دانش‌آموزان می‌شود. بنا بر نظریه Lipman (2003)، اهداف برنامه فلسفه برای کودکان شامل پرورش تفکر خلاق، پرورش تفکر انتقادی، پرورش تفکر مسئولانه، آموزش ارزش‌های هنری و نیز رشد روابط

فردی و ارزش‌های اخلاقی، آموزش ارزش‌های اخلاقی فردی است. باید توجه داشت که آموزش فلسفه به کودکان در طول توسعه خود بر دو جنبه اصلی تمرکز دارد: مهارت‌های استدلال و آگاهی اخلاقی، که شامل آموزش اخلاقی، ایجاد رابطه، و بیان عاطفی مناسب است (Tibaldo, 2023؛ Jon, 2024). همچنین در جریان آموزش فلسفه دانش‌آموزان این توانایی را می‌یابند که در برخورد با مسائل، شقوق گوناگون را بررسی کنند، ارتباطات میان آن‌ها را درک کنند و به عواقب این ارتباطات توجه کنند (فتحی و همکاران، ۱۳۹۹). در رابطه با اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان تحقیقات زیادی انجام شده است که نتایج آن‌ها نشان داده آموزش فلسفه به کودکان بر افزایش خلاقیت و انگیزه پیشرفت (نصرتی هشی و همکاران، ۱۴۰۱)، بهبود کارکردهای شناختی کودکان پیش‌دبستانی (حسن بیگی، ۱۴۰۰)، بهبود رفتارهای محیط‌زیستی (سرمدی و همکاران، ۱۴۰۰)، مسئولیت‌پذیری اجتماعی (نوروزی، ۱۴۰۱)، بهبود مهارت‌های اجتماعی - هیجانی (Arda Tuncdemir et al., 2022)، سلامت روان (Malboeuf-Hurtubise et al., 2021) و ... اثر دارد.

بی‌شک تربیت شهروندان خوب یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های اکثر نظام‌های تعلیم و تربیت در تعداد زیادی از کشورهای جهان است. پژوهش‌های انجام شده در بسیاری از کشورهای مدرن و در حال توسعه نشان می‌دهد که مقامات تعلیم و تربیت در این کشورها با اراده‌ای راسخ و با تدوین برنامه‌های آموزشی گوناگون، تربیت شهروند خوب را اولویت اقدامات و فعالیت‌های خود قرار داده‌اند (پورسلیم و همکاران، ۱۳۹۸). بررسی‌ها نشان می‌دهد که در نظام‌های آموزش و پرورش به‌خصوص برنامه‌های درسی مدارس توجه لازم به تربیت شهروندی نمی‌شود و جدا از اینکه برنامه‌های مخصوصی تحت عنوان آموزش شهروندی وجود ندارد، در محتوای برنامه‌های درسی دیگر نیز کمتر مورد بحث قرار گرفته است (فتحی، ۱۳۸۱). بنا بر موارد ذکر شده، تربیت شهروندی امری بسیار مهم در کشور ما است که از دوران آغازین زندگی باید به این امر پرداخت، بنابراین در این پژوهش در نظر داریم تا اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان را بر رفتار شهروندی آن‌ها مورد بررسی قرار دهیم.

روش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف یک پژوهش کاربردی است. روش پژوهش، نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی

دانش‌آموزان دختر پایه‌ی چهارم ابتدایی، شهرستان اشکذر استان یزد در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ بود. از این بین ۳۰ دانش‌آموز با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند و به‌طور تصادفی در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) قرار گرفتند. برنامه آموزش فلسفه روی گروه آزمایش به مدت ۱۲ جلسه‌ی ۶۰ دقیقه‌ای و یک‌بار در هفته اجرا شد در حالی که گروه کنترل در لیست انتظار مانده و به برنامه عادی خود ادامه دادند. در نهایت داده‌های جمع‌آوری‌شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS 25 در دو سطح آمار توصیفی (میانگین و انحراف معیار) و آمار استنباطی (تحلیل کوواریانس و تحلیل مانکوا) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

پرسشنامه‌ی رفتار شهروندی: این پرسشنامه توسط مارکوزی و زین (۲۰۰۴) در قالب ۲۷ آیتم طراحی شده است. پرسشنامه مذکور دارای هفت مؤلفه «آداب اجتماعی ۱ الی ۴»، «نوع دوستی ۵ الی ۸»، «وجدان کاری ۹ الی ۱۳»، «هماهنگی متقابل شخصی ۱۴ الی ۱۷»، «محافظت از منابع ۱۸ الی ۲۰»، «جوانمردی ۲۱ الی ۲۳»، «نزاکت ۲۴ الی ۲۷» است. نمره‌گذاری پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت ۵ درجه‌ای خیلی کم = ۱ تا خیلی زیاد = ۵ است؛ بنابراین نمرات اکتسابی در دامنه ۲۷ الی ۱۳۵ قرار دارند. میزان روایی و پایایی در پژوهش Markóczy & Xin (2004) نیز به ترتیب ۰/۸ و ۰/۸۱ به دست آمده است. محمدی شهرودی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود روایی سازه این پرسشنامه را با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی تأییدی با استفاده از نرم‌افزار PLS Smart مورد ارزیابی قرار دادند. نتایج نشان داد بارهای عاملی تمامی آیتم‌ها بالای ۰/۳ است همچنین شاخص‌های برازش مناسب به دست آمد؛ در نهایت روایی سازه پرسشنامه تأیید شد. در پژوهش حاضر پایایی پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ ۰/۸۳ به دست آمد که قابل قبول است.

بسته آموزشی: در این پژوهش گروه آزمایش ۱۲ جلسه ۶۰ دقیقه‌ای تحت تأثیر متغیر مستقل (آموزش داستان‌های فکری) قرار گرفت. محتوای جلسات به شرح زیر است:

جلسه اول: معارف و بیان هدف. جلسه دوم: تفکر در مورد مسائل، آموزش تحلیل کردن (داستان لانیکا). جلسه سوم: تجربه کسب کردن، آموزش حل مسئله (داستان همکاری حیوانات). جلسه چهارم: کار منطقی، آموزش تفکر منطقی (داستان آواز). جلسه پنجم: قضاوت کردن و بحث کردن، آموزش نقد و بررسی (داستان پدیده و پدیدار). جلسه ششم: امیدواری و سخت‌کوشی، آموزش تقویت خویشتن‌داری (داستان بادبادک‌ها). جلسه هفتم:

شناخت دیگران و مشورت، آموزش شک کردن (داستان آلاله). جلسه هشتم: برخورد ملایم با افراد نادان، آموزش استدلال کردن (داستان زیباترین گل). جلسه نهم: مراحل زندگی، آموزش پرسشگری (داستان سوری و دم‌سیاه). جلسه دهم: امانت‌داری، آموزش افزایش دقت و توجه (داستان موش و قورباغه). جلسه یازدهم: تظاهر به دانایی و توانایی، آموزش کشف حقیقت (داستان گلدان‌های خالی). جلسه دوازدهم: اجرای پس‌آزمون.

یافته‌ها

جدول شماره ۱ اطلاعات توصیفی مربوط به متغیرهای پژوهش را به تفکیک گروه و دوره ارائه کرده است.

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار متغیر رفتار شهروندی و مؤلفه‌های آن به تفکیک گروه

پیش‌آزمون		پس‌آزمون		
مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
آداب اجتماعی	۱۳/۰۶	۱/۴۸	۱۵/۴۶	۲/۱۹
نوع‌دوستی	۱۲/۴	۱/۷۶	۱۵/۸	۲/۱۷
وجدان کاری	۲۰/۵۳	۱/۳	۲۳/۱۳	۱/۷۶
هماهنگی متقابل شخصی	۱۲/۴	۲/۴۱	۱۴	۲/۲۹
محافظت از منابع	۱۰/۵۳	۱/۵	۱۲/۹۳	۱/۶۶
جوانمردی	۱۰/۳۳	۱/۱۷	۱۳/۳۳	۱/۵۸
نزاکت	۱۲/۸۶	۰/۰۳	۱۵/۱۳	۲/۳۲
نمره کل رفتار شهروندی	۹۲/۱۳	۵/۶۶	۱۰۹/۱۳	۵/۱۶
آداب اجتماعی	۱۳/۸۶	۱/۳	۱۲/۶۶	۱/۳۴
نوع‌دوستی	۱۲/۶	۲/۲۶	۱۱/۷۳	۱/۹۸
وجدان کاری	۲۰/۷۳	۲/۴۹	۱۹/۲	۲/۶۵
هماهنگی متقابل شخصی	۱۱/۶۶	۱/۶۷	۱۰/۸۶	۲/۳۸
محافظت از منابع	۱۰/۹۳	۱/۳۸	۱۰/۵۳	۱/۵۵
جوانمردی	۱۰/۱۳	۱/۶۴	۱۰/۴۶	۱/۲۴
نزاکت	۱۳/۲	۲/۴۲	۱۲/۵۳	۲/۵۵
نمره کل رفتار شهروندی	۹۳/۱۳	۷/۲۲	۸۸	۵/۳۹

بررسی یافته‌های توصیفی نشان داد در گروه آزمایش میانگین رفتار شهروندی و مؤلفه‌های آن در پس‌آزمون نسبت به پیش‌آزمون افزایش قابل توجهی داشته است. نتایج آزمون شاپیرو-ویلک نشان داد نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون در متغیر نمره کل رفتار شهروندی و تمامی مؤلفه‌های آن به صورت نرمال توزیع شده‌اند. نتایج آزمون لوین نیز نشان داد فرض برابری واریانس‌ها در مورد نمره کل رفتار شهروندی و مؤلفه‌های آن رعایت شده است.

جدول ۲. بررسی فرض همگنی شیب رگرسیون برای متغیر همگام و مستقل نمره کل رفتار شهروندی و مؤلفه‌های آن

منبع	مجموع مجذورات نوع سه	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری
آداب اجتماعی	۱/۱۴	۱	۱/۱۴	۰/۳۶	۰/۵۶
نوع دوستی	۰/۳۷	۱	۰/۳۷	۰/۱	۰/۷۵
وجدان کاری	۱/۹۴	۱	۱/۹۴	۰/۴	۰/۵۳
هماهنگی متقابل شخصی	۱/۶	۱	۱/۶	۰/۳۳	۰/۵۷
محافظت از منابع	۰/۰۲	۱	۰/۰۲	۰/۰۰۷	۰/۹۳
جوانمردی	۰/۱۱	۱	۰/۱۱	۰/۰۶	۰/۸۱
نزاکت	۶/۲۷	۱	۶/۲۷	۳/۳۸	۰/۰۸
نمره کل	۴/۴۵	۱	۴/۴۵	۰/۱۵	۰/۶۹

از نظر آماری چنانچه سطح معناداری در آزمون همگنی شیب رگرسیون بیشتر از ۰/۰۵ باشد می‌توان گفت که این پیش‌فرض رعایت شده است. در جدول بالا مقدار F به دست آمده برای پیش‌آزمون مؤلفه‌های رفتار شهروندی و آموزش فلسفه نشان می‌دهد که در همه موارد شیب رگرسیون دو گروه تفاوت معناداری با هم ندارند و بنابراین فرض همگنی شیب رگرسیون مورد تأیید قرار می‌گیرد. فرضیه اول: آموزش فلسفه بر تربیت شهروندی دانش‌آموزان پایه چهارم ابتدائی تأثیر دارد.

جدول ۳. نتایج آزمون تحلیل کوواریانس برای نمره کل متغیر رفتار شهروندی

منبع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	ضریب F	سطح معناداری	مربع اتا	توان آزمون
پیش‌آزمون	۲۳/۱۱	۱	۲۳/۱۱	۰/۸۲	۰/۳۷	۰/۰۳	۰/۱۴
پس‌آزمون (گروه)	۳۳۶۱/۹۳	۱	۳۳۶۱/۹۳	۱۱۹/۶۵	۰/۰۰۱	۰/۸۲	۱
خطا	۷۵۸/۶۱	۲۷	۲۸/۰۹				
کل	۲۹۵۵۹۳	۳۰					

جدول بالا نشان می‌دهد که بین میانگین نمره کل رفتار شهروندی دو گروه در مرحله پس‌آزمون، پس از حذف اثر پیش‌آزمون (میانگین تعدیل‌شده) تفاوت معناداری مشاهده می‌شود ($p < ۰/۰۱$). اندازه اثر آموزش ۰/۸۲ بوده است که یک اندازه اثر قوی است. توان آماری آزمون ۱/۰ و سطح معناداری مطلوب ($p < ۰/۰۱$)، دقت بالای آزمون و کفایت حجم نمونه را نشان می‌دهد.

فرضیه دوم: آموزش فلسفه بر مؤلفه‌های تربیت شهروندی دانش‌آموزان پایه چهارم ابتدایی تأثیر دارد.

جهت بررسی فرضیه دوم از آزمون تحلیل مانکوا استفاده شده است. قبل از انجام این تحلیل ابتدا پیش‌فرض برابری ماتریس‌های کوواریانس با استفاده از آزمون باکس موردبررسی قرار گرفت و نتایج نشان داد آماره باکس (۴۴/۰۱) دارای سطح معناداری ۰/۲۸ است بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که مفروضه برابری ماتریس‌های واریانس - کوواریانس رعایت شده است.

جدول ۴. آزمون‌های چند متغیره (مانکوا) جهت مؤلفه‌های رفتار شهروندی

نام آزمون	مقدار	F	فرضیه df	خطا df	سطح معناداری	مجذور اتا
آزمون اثر پیلایی	۰/۸۲	۱۰/۴۱	۷	۱۵	۰/۰۰۱	۰/۸۳
آزمون لامبدای ویلکز	۰/۱۷	۱۰/۴۱	۷	۱۵	۰/۰۰۱	۰/۸۳
آزمون اثر هتلینگ	۴/۸۶	۱۰/۴۱	۷	۱۵	۰/۰۰۱	۰/۸۳
آزمون بزرگ‌ترین ریشه روی	۴/۸۶	۱۰/۴۱	۷	۱۵	۰/۰۰۱	۰/۸۳

با توجه به معنادار بودن آزمون‌ها می‌توان گفت بین دو گروه آزمایش و کنترل حداقل از لحاظ یکی از متغیرهای وابسته (مؤلفه‌های رفتار شهروندی) تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۵. تحلیل کوواریانس یک‌راهه در متن مانکوا برای مؤلفه‌های رفتار شهروندی

منبع تغییرات	مؤلفه	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F	Sig.	مجزور اتا
گروه	آداب اجتماعی	۵۸/۱۱	۱	۵۸/۱۱	۱۹/۸۳	۰/۰۰۱	۰/۴۹
	نوع دوستی	۱۱۳/۸۲	۱	۱۱۳/۸۲	۴۰/۱۲	۰/۰۰۱	۰/۶۶
	وجدان کاری	۸۹/۹۶	۱	۸۹/۹۶	۲۲/۷۹	۰/۰۰۱	۰/۵۲
	هماهنگی متقابل شخصی	۵۸/۳۷	۱	۵۸/۳۷	۸/۸۶	۰/۰۰۷	۰/۳
	محافظت از منابع	۳۳/۹۴	۱	۳۳/۹۴	۱۶/۰۷	۰/۰۰۱	۰/۴۳
	جوانمردی	۵۶/۴۷	۱	۵۶/۴۷	۲۷	۰/۰۰۱	۰/۵۶
	نزاکت	۴۱/۷۳	۱	۴۱/۷۳	۸/۶۵	۰/۰۰۸	۰/۲۹

نتایج نشان داد آموزش فلسفه به دانش آموزان دختر پایه چهارم بر تمامی مؤلفه‌های رفتار شهروندی اثر معناداری دارد. نتایج آزمون تعقیبی بنفرونی نشان داد بین دو گروه آزمایش و کنترل از نظر تمامی مؤلفه‌ها تفاوت معناداری وجود دارد به طوری که میانگین پس آزمون این مؤلفه‌ها در گروه آزمایش به طور معناداری بالاتر از گروه کنترل بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزش فلسفه بر رفتار شهروندی دانش آموزان دختر انجام شد. نتایج آزمون تحلیل کوواریانس نشان داد بین میانگین نمره کل رفتار شهروندی دو گروه در مرحله پس آزمون، پس از حذف اثر پیش آزمون تفاوت معناداری مشاهده می‌شود؛ بنابراین آموزش فلسفه بر بهبود رفتار شهروندی دانش آموزان پایه چهارم تأثیر داشته است و این فرضیه تأیید می‌شود. پژوهشی که موضوعی شبیه به موضوع تحقیق را بررسی کرده باشد، یافت نشد اما این نتایج به صورت تلویحی با یافته‌های پژوهش نصرتی هشی و همکاران (۱۴۰۱)، هوشیار و همکاران (۱۴۰۰)، Isiklar & Abali Öztürk (2022)، Pala (2022) و ... همسو است. به طور مثال فتحی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود نشان دادند که آموزش فلسفه به کودکان به روش مشارکتی، بر روابط بین فردی آنان تأثیر مثبت و معناداری می‌گذارد. در توضیح این یافته می‌توان گفت فلسفه برای کودکان نوعی تعلیم و

تربیت است که روش‌ها و محتوای فلسفی و ایده‌های عمل‌گرایانه اجتماع پژوهی را به‌منظور تسهیل کسب مهارت‌های تفکر، مهارت‌های اجتماعی و دیدگاه‌های لازم، برای شهروند دموکراتیک تلفیق می‌نماید (Bleazby, 2007). این برنامه درصدد است تا به کودکان، که شهروندان و دانشمندان فردا هستند، یاد دهد که تا حد امکان خودشان برای خود فکر کنند و تصمیم بگیرند و افراد و دانش‌آموزان را به یکسری ابزارها (شامل دانش و درک مهارت‌ها و نگرش‌ها، ارزش‌ها و گرایش‌ها) مجهز کند و به آن‌ها توانایی بخشد تا مشارکتی فعالانه و معقول در نقش‌ها و مسئولیت‌هایی که در زندگی بزرگ‌سالی با آن روبه‌رو خواهند شد، داشته باشند (آقازاده، ۱۳۸۵). برنامه آموزش فلسفه به کودکان ابزاری است که از راه فلسفه ورزشی نه تنها به بهبود و ارتقای مهارت‌های فکری می‌پردازد، بلکه موجبات رشد اجتماعی و مدنی را نیز فراهم می‌آورد. بسیاری از مهارت‌هایی که از طریق این برنامه و فرایند مربوط به آن حاصل می‌شود درواقع محورهای اجتماعی شدن را تشکیل می‌دهند. از جمله این مهارت‌ها می‌توان به مواردی نظیر گوش دادن به حرف‌های دیگران، استقبال از دیدگاه‌های متفاوت، احترام به دیگران، نوع‌دوستی، آشنایی با آداب اجتماعی، وجدان کاری، نزاکت و ... اشاره کرد. کودکان دانش و تجربیات خود را در جریان کلاس‌های فلسفه، با یکدیگر به اشتراک می‌گذارند و در استدلال‌هایی که انجام می‌دهند، دانش و تجربیات جدید به دست آمده را مدیریت می‌کنند تا به نتایج منطقی برسند و در این راستا مجدداً آن را بازسازی می‌کنند. بدین ترتیب، این برنامه می‌تواند کودکان را به سمت رشد و توسعه ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی و مهارت‌های شهروندی سوق دهد. (ماهرزاده و رمضان پور، ۱۳۹۰). باید توجه داشت که آموزش فلسفه به کودکان، نه تنها رشد شناختی آنان را افزایش می‌دهد، بلکه حساسیت، علاقه و توجه آنان نسبت به دیگران را نیز بهبود می‌بخشد. بچه‌ها همان‌طور که می‌توانند قضاوت‌های اخلاقی قابل دفاع داشته باشند، لازم است از احساسات خود و دیگران آگاه باشند و باید یاد بگیرند که چگونه خویشتن‌داری نمایند (قبادیان، ۱۳۹۷). برنامه آموزش فلسفه به کودکان می‌تواند باعث تقویت توانایی مشارکت اجتماعی، اعتمادبه‌نفس، تمایل به همکاری با دیگران و مسئولیت‌پذیری نسبت به دیگران شود؛ که همه این موارد به‌عنوان رفتارهای شهروندی مناسب در نظر گرفته می‌شوند. بنابراین کودکانی که برنامه آموزش فلسفه را تجربه می‌کنند در زمینه‌های شهروندی و تربیتی و تصمیم‌گیری‌های معقول

و خلاق نسبت به هم‌سالان خود، که از این آموزش بی‌بهره‌اند، پیشرفت بیشتری دارند (ماهروزاده و رمضان‌پور، ۱۳۹۰).

نتایج آزمون مانکوا نشان داد میانگین مؤلفه‌های رفتار شهروندی در پس‌آزمون گروه آزمایش نسبت به پیش‌آزمون، افزایش معناداری داشته است و در نتیجه آموزش فلسفه به کودکان باعث افزایش تمام مؤلفه‌های رفتار شهروندی در دانش‌آموزان شده است. این یافته با نتایج پژوهش نصرتی هشی و همکاران (۱۴۰۱)، هوشیار و همکاران (۱۴۰۰)، عیسی مراد و همکاران (۱۳۹۸)، Isiklar and Abali Öztürk (2022)، Pala (2022) همسو است.

در تبیین و تحلیل نتایج به دست آمده می‌توان اذعان کرد که آموزش فلسفه برای کودکان به منزله فعالیتی فکری است که هر فرد می‌تواند آن را انجام دهد. این برنامه، به‌جای اینکه در پی مطرح کردن موضوعات فلسفی به غیر فیلسوفان یا حل مسائل آن‌ها باشد، در پی ایجاد فرصت‌هایی است که در آن‌ها دانش‌آموزان با کارهای فکری مسائل خود را حل می‌کنند. در رویکرد فلسفه برای کودکان، آموزش فلسفه به معنای عام آن به کودک نیست، بلکه این روش کودکان را با فکر کردن، پرسش و پاسخ، کندوکاو و انتقاد آشنا می‌کند و روابط میان‌فردی آن‌ها را افزایش می‌دهد. آموزش فلسفه به کودکان، آنان با آداب اجتماعی مثل احترام گذاشتن به دیگران، حفظ ادب در روابط اجتماعی، توجه به رفتار و گفتار خود در یک رابطه و ... آشنا می‌کند. این توانایی موجب تقویت رابطه گرم و صمیمی با دیگران، حفظ و ارتقای سلامت روانی، قطع روابط ناسالم، حل مسائل و مشکلات خود با دیگران و رفع تضادها و تعارض‌ها می‌شود. چنین روابط سالمی موجب خلق معانی مشترک میان افراد و بهبود رفتارهای شهروندی آنان می‌شود (اعتصامی و شفیع‌آبادی، ۱۴۰۱). نتایج تحقیقات پیشین نشان داد که فلسفه موجب رشد تفکر انتقادی، خلاق و مسئولانه کودکان می‌شود. شرکت‌کنندگان در این برنامه مهارت‌های تفکر سطح عالی، نگرش‌ها و عقاید ضروری را برای تفکر خوب می‌آموزند. همچنین مهارت‌های ارتباطی و توانایی کار با دیگران در آن‌ها بهبود می‌یابد. نوروزی و درخشنده (۱۳۸۶) در پژوهش خود به این نتایج دست یافتند که آموزش فلسفه برای کودکان بر رعایت نظم در کلاس، احترام به بزرگ‌ترها (آداب اجتماعی) و روابط صحیح با کودکان دیگر (نزاکت) مؤثر است. Trickey and Topping (2006) نیز نشان داده‌اند که اجرای آموزش فلسفه برای کودکان بر بهبود مهارت‌های ارتباطی و مشارکت در رفتارهای اجتماعی تأثیرگذار است. Kennedy (1999) معتقد است

که مذاکرات در حلقه کندوکاو فلسفی به دلیل تنوع دیدگاه‌های شخصی و سرسختی افراد در تغییر آن، هرگز به پایان نمی‌رسد. گفتگوی واقعی زمانی میان اشخاص پدیدار می‌شود که فضایی مناسب برای رشد و تعالی وجود داشته باشد. در چنین فضایی کودکان شیوه صحیح برقراری ارتباط با دیگران مثل احترام گذاشتن به دیگران و با ادب بودن در روابط بین فردی (آداب اجتماعی)، کمک به دوستان و درک نیازهای آنان (نوع دوستی)، رعایت قوانین در مدرسه و جامعه و مسئولیت‌پذیری (وجدان کاری)، همدلی کردن با دوستان و خودداری از سرزنش آن‌ها (هماهنگی متقابل شخصی)، رازداری در روابط با دوستان و دیگران (جوانمردی) و تلاش برای برقراری آرامش و دوستی در گروه‌ها و جامعه (نزاکت) را نیز می‌آموزند. سرمدی و همکاران (۱۴۰۰) نیز در پژوهش خود بیان کردند اثرات مثبت آموزش فلسفه به دانش‌آموزان بسیار زیاد است و یکی از آن‌ها دستیابی کودکان به رفتاری است که دل‌بستگی آنان را به کلیه عوامل زنده و غیرزنده زمین و حفاظت از محیط‌زیست افزایش می‌دهد و باعث می‌شود کودکان خود را در قبال محیط اطراف مسئول بدانند و به محیط‌زیست خود آسیب نرسانند (محافظت از منابع).

پژوهش حاضر همچون سایر پژوهش‌ها با محدودیت‌هایی همراه بوده است. پژوهش حاضر تنها در بین دانش‌آموزان دختر پایه چهارم انجام شده است؛ بنابراین در تعمیم نتایج به دانش‌آموزان پسر و دانش‌آموزان سایر پایه‌های تحصیلی باید احتیاط کرد. همچنین استفاده صرف از پرسشنامه و عدم استفاده از دیگر روش‌های گردآوری داده‌ها مانند مشاهده و مصاحبه از دیگر محدودیت‌های این پژوهش است؛ بنابراین به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های مشابهی را در دانش‌آموزان پسر انجام دهند و نتایج را با یافته‌های پژوهش حاضر مقایسه کنند. به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی تأثیر آموزش فلسفه به کودکان را بر متغیرهای تحصیلی مثل اهمال‌کاری تحصیلی و اشتیاق تحصیلی مورد مطالعه قرار دهند. با توجه به اثربخشی آموزش فلسفه بر رفتار شهروندی کودکان، پیشنهاد می‌شود این برنامه در سطح مدارس مورد توجه قرار گیرد. پیشنهاد می‌شود روش‌های آموزش فلسفه به کودکان به عنوان یکی از برنامه‌های آموزشی دوره‌های ضمن خدمت معلمان لحاظ گردد تا معلمان با شیوه‌های این روش آموزشی آشنا شوند. با توجه به پیامدهای مثبت آموزش فلسفه به کودکان، به دست‌اندرکاران آموزش و پرورش پیشنهاد می‌شود در برنامه درسی

اثر بخشی آموزش فلسفه به کودکان بر ... | ملانوری و همکاران | ۱۶۷

دانش آموزان، آموزش فلسفه را نیز لحاظ کنند و شرایط و امکانات لازم برای این نوع آموزش را در مدارس فراهم نمایند.

تعارض منافع

«نویسندگان هیچ گونه تعارض منافی ندارند»

سپاسگزاری

مقاله حاضر برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه ریزی درسی دانشگاه یزد است. نویسندگان مراتب تشکر خود را از همه مشارکت کنندگان این پژوهش اعلام می دارند.

منابع

- احمدی، فاروق، عبدالمهی، حسین، خورسندی طاسکوه، علی، و طاهری، مرتضی. (۱۴۰۴). واکاوی بسترهای لازم برای گذار از مدیریت آموزشی به رهبری آموزشی در مدارس. *پژوهش‌های رهبری آموزشی*، ۹(۳۴)، ۸۳-۱۱۸.
<https://doi.org/10.22054/jrlat.2024.80510.1763>
- اعتصامی، حمیده، و شفیع‌آبادی، عبدالله. (۱۴۰۱). اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان پسر پایه ششم دبستان. *فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، ۱۳(۵۲)، ۲۳۳-۲۵۵.
 10.22054/QCCPC.2020.40874.2104
- آقازاده، احمد. (۱۳۸۵). اصول و قواعد حاکم بر فرایند تربیت شهروندی و بررسی سیر تحولات و ویژگی‌های این‌گونه آموزش‌ها در کشور ژاپن. *فصلنامه علمی - پژوهشی نوآوری‌های آموزشی*، ویژه‌نامه نوآوری در تربیت شهروندی، ۵(۷)، ۶۶-۴۵.
https://noavaryedu.oerp.ir/article_78802.html
- بهرامی، ولی، تاج‌مزینانی، علی‌اکبر، و امیری، حسین. (۱۳۹۶). تحلیل میزان عوامل مؤثر بر آگاهی شهروندی در بین دانش‌آموزان. *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۸(۳۱)، ۸۱-۱۱۶.
<https://doi.org/10.22054/qjsd.2017.8250>
- پورسلیم، عباس، عارفی، محبوبه، و فتحی‌واجارگاه، کورش. (۱۳۹۸). کاوش عناصر برنامه درسی تربیت شهروند جهانی در دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۲(۲۳)، ۵۴-۳۶.
<https://sanad.iau.ir/Journal/jsre/Article/897312>
- حسن بیگی، مریم. (۱۴۰۰). اثر آموزش فلسفه به کودکان بر کارکردهای شناختی در کودکان پیش‌دبستانی. *مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۷(۱)، ۸۲-۹۷.
<http://uctjournals.com/farsi/archive/psychology/1400/spring/10.pdf>
- خباره، کبری. (۱۴۰۴). نقش هوش مصنوعی بر رهبری آموزشی در مدارس: رویکرد کیفی. *پژوهش‌های رهبری آموزشی*، ۹(۳۴)، ۱۴۵-۱۷۱.
<https://doi.org/10.22054/jrlat.2024.83499.1818>
- سرمادی، محمدرضا، رضائی، مهدیه، و روحانی‌فر، احمد. (۱۴۰۰). تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر رفتار محیط‌زیستی دانش‌آموزان پایه هفتم متوسطه. *فصلنامه انسان و محیط‌زیست*، ۵۷، ۱۲۵-۱۳۷.
https://journals.srbiau.ac.ir/article_13040.html
- شریفی‌درآمدی، مجتبی، و اسدزاده، حسن. (۱۴۰۴). تأثیر رهبری آموزشی مبتنی بر هوش هیجانی بر خودکنترلی و شیوه مدیریت کلاس در معلمان مقطع ابتدایی. *پژوهش‌های رهبری آموزشی*، ۹(۳۴)، ۲۰۱-۲۲۲.
<https://doi.org/10.22054/jrlat.2025.83495.1817>

شریعتمداری، علی. (۱۳۸۹). *تفکر منطقی: روش تعلیم و تربیت*. تهران: انتشارات سمت.
علی‌پور، محمد، اکبری بورنگ، محمد، و محمدی بورنگ، محمد. (۱۳۹۹). ادراک معلمان از نقش برنامه درسی در بهبود تربیت شهروندی دانش‌آموزان ابتدایی. *پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*، ۲ (۳)، ۳-۲۷.

<https://doi.org/20.1001.1.27832279.1399.2.3.4.0>

علی نوروژی، رضا، و درخشنده، نگین. (۱۳۸۶). بررسی اثرات کار فلسفی با کودکان از دیدگاه دانش‌آموزان مدارس ابتدایی شهر اصفهان. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۶ (۴)، ۱۲۳-۱۴۶.

https://noavaryedu.oerp.ir/article_78852.html?lang=en

عیسی مراد، ابوالقاسم، نفر، زهرا، و فاطمی، فاطمه‌السادات. (۱۳۹۸). اثر بخشی آموزش فلسفه به کودکان بر همدلی و حل مسئله اجتماعی پایه پنجم ابتدایی. *فصلنامه مطالعات روان‌شناسی بالینی*، ۹ (۳۶)، ۱۱۷-۱۳۴.

<https://doi.org/10.22054/jcps.2020.42545.2139>

فتحی، لیلا، احقر، قدسی، و نادری، عزت‌اله. (۱۳۹۸). تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان (P4C) به روش پژوهش مشارکتی بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان. *خانواده و پژوهش*، ۳۸، ۷-۱۹.

<http://qjfr.ir/article-1-560-fa.html>

قبادیان، مسلم. (۱۳۹۷). تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان بر رفتار مدنی تحصیلی دانش‌آموزان پسر پایه نهم متوسطه اول ناحیه یک شهر خرم‌آباد، *مجله تفکر و کودک*، ۹ (۱)، ۳۱-۵۲.

https://fabak.ihcs.ac.ir/article_3528_713.html

ماهروزاده، طیه، و رمضان پور، شیوا. (۱۳۹۰). تأثیر اجتماع پژوهشی برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر پرورش مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان پایه سوم ابتدایی. *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۷ (۳)، ۳۱-۶۳.

https://journal.alzahra.ac.ir/article_133.html?lang=en

محمدی شهرودی، حامد، شیرازی، علی، و صادقی، فرشته. (۱۳۹۷). بررسی اثر هوش فرهنگی بر رفتارهای شهروندی سازمانی از طریق نقش میانجیگری همدلی فرهنگی کارکنان. *پژوهشنامه مدیریت تحول*، ۱۰ (۲۰)، ۴۵-۶۷.

<https://doi.org/10.22067/pmt.v10i2.63410>

نصرتی هشی، کمال، اسکندری، آرزو، نادری، زهرا، و عباسپور اصفهانی، نفیسه. (۱۴۰۱). اثر بخشی اجرای برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر نگرش به خلاقیت و انگیزه پیشرفت دانش‌آموزان دختر شهر اصفهان. *مطالعات آموزشی و آموزشگاهی*، ۳۰، ۳۵۲-۳۷۶.

https://pma.cfu.ac.ir/article_2202.html?lang=en

نوروزی، وریا، کریمیان، حیدر، و طالبی، بهنام. (۱۴۰۱). اثربخشی برنامه‌ی آموزش فلسفه برای کودکان (فبک) بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان ابتدایی. *تفکر و کودک*، ۱۳(۲)، <https://doi.org/10.30465/FABAK.2023.7716>

هوشیار، زهرا، شمشیری، بابک، و ایزدپناه، امین. (۱۴۰۱). بررسی تطبیقی جایگاه کودک در دو رویکرد آموزشی «تربیت شهروند آینده» و «تربیت شهروند کنش‌گر»: دوراهی آموزش شهروندی در دوره‌ی کودکی. *دانشگاه فرهنگیان آموزش پژوهشی*، ۸(۳۱)، ۸۰-۶۵. https://journals.cfu.ac.ir/article_2425.html?lang=en

References

- Aghazadeh, A. (2006). The principles and rules governing the process of citizenship: Investigating the characteristics and changes happened in citizenship education in Japan. *Journal of Educational Innovations*, 5(3), 45–66. https://noavaryedu.oerp.ir/article_78802.html
- Ahmadi, F., Abdollahi, H., Khorsandi Taskoh, A., & Taheri, M. (2025). Exploring the necessary platforms for the transition from educational management to educational leadership. *Research on Educational Leadership and Management*, 9(34), 83–118. <https://doi.org/10.22054/jrlat.2024.80510.1763>
- Ali Nowrozi, R., & Derakhshande, N. (2007). Investigating the influence of philosophical work with children from the primary school students viewpoints. *Journal of Educational Innovations*, 6(5), 123–147. https://noavaryedu.oerp.ir/article_78852.html?lang=en
- Alipour, M., Akbaryborng, M., & Mahmoodiborng, M. (2020). Teachers' understanding of the effects of curriculum on improving citizenship culture in elementary school students. *The Scientific Quarterly Journal of Research in Social Studies Education*, 2(3), 27–36. <https://doi.org/20.1001.1.27832279.1399.2.3.4.0>
- Arda Tuncdemir, T. B., Burroughs, M. D., & Moore, G. (2022). Effects of philosophical ethics in early childhood on preschool children's social-emotional competence and theory of mind. *International Journal of Child Care and Education Policy*, 16(1), 1–19. <https://doi.org/10.1186/s40723-022-00098-w>
- Bahrami, V., Tag, A., & Amiri, H. (2017). The analysis of the effective factors on citizenship knowledge among students (Case study: City of Poldokhtar). *Social Development & Welfare Planning*, 8(31), 81–116. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2017.8250>
- Bleazby, J. (2007, November 25-29). *Reconstructing gender in the Philosophy for Children program* [Paper presentation]. Australasian Association of Research in Education Conference, University of Notre Dame, Fremantle, Western Australia.
- Etesami, H., & Shafiabadi, A. (2023). The effectiveness of teaching philosophy for children on the moral development of sixth grade elementary school students. *Journal of Culture of Counseling and Psychotherapy*, 13(52), 233–255. <https://doi.org/10.22054/QCCPC.2020.40874.2104>
- Fathi, L., Ahghar, G., & Naderi, E. (2018). Teaching Philosophy for Children (P4C) using a community of inquiry method and its impact on students' accountability. *Quarterly Journal of Family and Research*, 15(1), 7–18. <http://qjfr.ir/article-1-560-fa.html>

- Ghobadiyan, M. (2018). The effect of the philosophy program for children on the civic-academic behavior of the 9th grade boys of the 1st high school in one area of Khorramabad city. *Thinking and Children*, 9(1), 31–52. https://fabak.ihcs.ac.ir/article_3528.html
- Green, L., & Condry, J. (2023). A Philosophy for Children inquiry with prospective teachers in South Africa. In R. G. B. R. D. R. B. R. (Ed.), *Cultivating reasonableness in education: Community of philosophical inquiry* (pp. 301–316). Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-4198-8_17
- Hasan Beygi, M. (2021). The effect of teaching philosophy to children on cognitive functions in preschool children. *Quarterly Journal of Psychology and Educational Sciences*, 7(1), 82–97. <http://uctjournals.com/farsi/archive/psychology/1400/spring/10.pdf>
- Hooshyar, Z., Shamshiri, B., & Izadpanah, A. (2022). The dilemma of children's citizenship education: Locating the child in the two approaches of "educating the future citizen" and "educating the active citizen". *Farhangian University of Research Education*, 8(31), 65–77. https://journals.cfu.ac.ir/article_2425.html?lang=en
- Isa Morad Roudineh, A., Nafar, Z., & Fatemi, F. (2019). The effectiveness of teaching philosophy on children on empathy and solving social problems elementary school students. *Clinical Psychology Studies*, 9(36), 117–134. <https://doi.org/10.22054/jcps.2020.42545.2139>
- Isiklar, S., & Abali Öztürk, Y. (2022). The effect of Philosophy for Children (P4C) curriculum on critical thinking through philosophical inquiry and problem solving skills. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 9(1), 130–142. <https://doi.org/10.33200/ijcer.942575>
- Jon, H. S. (2024). Is the implementation of Philosophy for children in primary school beneficial to the moral and civic education in Hong Kong? *Cogent Education*, 11(1), 2313367. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2024.2313367>
- Kennedy, D. (1999). Philosophy for Children and the reconstruction of philosophy. *Metaphilosophy*, 30(4), 338–359. <https://doi.org/10.1111/1467-9973.00142>
- Khabareh, K. (2025). The role of artificial intelligence in educational leadership in schools: A qualitative approach. *Research on Educational Leadership and Management*, 9(34), 145–171. <https://doi.org/10.22054/jrlat.2024.83499.1818>
- Lipman, M. (2003). *Thinking in education*. Cambridge University Press.
- Mahrouzadeh, T., & Ramezanpoor, S. (2011). The effect of community of inquiry method of philosophy for children on citizenship skills. *New Educational Ideas*, 7(3), 7–28. https://journal.alzahra.ac.ir/article_133.html?lang=en
- Malboeuf-Hurtubise, C., Léger-Goodes, T., Mageau, G. A., Joussemet, M., Herba, C., Chadi, N., & Gagnon, M. (2021). Philosophy for children and mindfulness during COVID-19: Results from a randomized cluster trial and impact on mental health in elementary school students. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 107, 110260. <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2021.110260>
- Markóczy, L., & Xin, K. (2004). *The virtues of omission in organizational citizenship behavior* [Unpublished manuscript]. University of California. <https://www.goldmark.org/livia/papers/ocb/ocb.pdf>
- Mohammadi Shahroodi, H., Shirazi, A., & Sadeghi, F. (2018). Investigation the impact of cultural intelligence on organizational citizenship behaviors through the mediating role of cultural empathy of employees. *Transformation*

- Management Journal*, 10(2), 45–66. <https://doi.org/10.22067/pmt.v10i2.63410>
- Nawrozi, W., Karimian, H., & Talbi, B. (2023). The effectiveness of teaching Philosophy for Children (P4C) on social responsibility of elementary primary students. *Thinking and Children*, 13(2), 267–293. <https://doi.org/10.30465/FABAK.2023.7716>
- Nosrati Hesh, K., Abaspour, N., Eskandari, A., & Naderi, Z. (2022). The effectiveness of the implementation of teaching philosophy to children program on the attitude toward creativity and achievement motivation of girl students in Isfahan. *Educational and Scholastic Studies*, 11(1), 351–376. https://pma.cfu.ac.ir/article_2202.html?lang=en
- Pala, F. (2022). The effect of Philosophy Education for Children (P4C) on students' conceptual achievement and critical thinking skills: A mixed method research. *Education Quarterly Reviews*, 5(3), 27–41. <https://doi.org/10.31014/aior.1993.05.03.517>
- Poursalim, A., Arefi, M., & Fathi Vajargah, K. (2019). Exploring the elements of global citizenship education curriculum in primary school educational system in Iran: A qualitative study. *Research in Curriculum Planning*, 2(23), 36–54. <https://sanad.iau.ir/Journal/jsre/Article/897312>
- Sadiq, K., Munawar, U., & Munir, H. (2024). Unlocking academic excellence: The impact of academic citizenship behaviour on students' performance in higher education. *Journal of Social Sciences Development*, 3(1), 1–13. <https://doi.org/10.53664/JSSD/03-01-2024-01-01-13>
- Sarmadi, M. R., Rezae, M., & Rohanifar, A. (2021). Effects of teaching philosophy for children on environmental behavior in seventh grade high school students. *Human and Environment*, 19(1), 125–136. https://journals.srbiau.ac.ir/article_13040.html
- Sharifidaramadi, M., & Asadzadeh, H. (2025). The effect of educational leadership based on emotional intelligence on self-control and classroom management style in elementary school teachers. *Research on Educational Leadership and Management*, 9(34), 201–222. <https://doi.org/10.22054/jrlat.2025.83495.1817>
- Sicard, A., Taillandier-Schmitt, A., Nugier, A., & Martinot, D. (2023). Academic citizenship behaviors as a means of meeting students' psychological motivational needs and enhancing their academic engagement. *Current Psychology*, 42, 23366–23377. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-05098-8>
- Tibaldeo, R. F. (2023). *Matthew Lipman and Ann Margaret Sharp: Philosophy for children's educational revolution*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-24148-2>
- Trickey, S., & Topping, K. J. (2006). Collaborative philosophical enquiry for school children: Socio-emotional effects at 11 to 12 years. *School Psychology International*, 27(5), 599–614. <https://doi.org/10.1177/0143034306073417>